

СУД ЯК СУБ'ЄКТ ДОКАЗУВАННЯ У РАЗІ ЗАСТОСУВАННЯ СПРОЩЕНОГО ПОРЯДКУ СУДОВОГО СЛІДСТВА

О. В. Рибалка,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
правових дисциплін
Навчально-консультаційного
центру Національного
університету «Одеська
юридична академія»
у м. Черкаси

У кримінально-процесуальному праві особливої уваги потребує розгляд питання щодо ролі суду як суб'єкта доказування у разі застосування спрощеного порядку судового слідства відповідно до ч. 3 ст. 299, ст. 301-1 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), оскільки спрощений порядок дає змогу застосовувати процесуальну економію, не порушуючи при цьому законних прав суб'єктів кримінально-процесуального доказування.

Перш за все варто зазначити, що законодавець називає суд суб'єктом усіх етапів доказування. Зокрема, суд є суб'єктом збирання доказів (ст. 66 КПК), їх перевірки (ст.ст. 301, 306, 309, 315-1 КПК та ін.) та оцінки (ст. 67 КПК). Суд також названо серед суб'єктів кримінального процесу, які у визначеному законом порядку встановлюють обставини справи на підставі відповідних фактичних даних (ч. 1 ст. 65 КПК).

Враховуючи досить широкі правові можливості суду щодо встановлення обставин події, варто погодитися з С. М. Стахівським щодо непослідовності законодавця в частині позбавлення суду обов'язку вжиття заходів до всебічного, повного і об'єктивного дослідження обставин справи. Як зазначає автор, навіть якщо суд не повинен збирати докази, то перевірити і оцінити їх – його обов'язок, оскільки він має прийняти обґрунтоване і законне рішення у справі [1, 41].

Аналогічної думки дотримується і М. М. Ковтун, який зазначає, що суд зобов'язаний всебічно, повно і об'єктивно перевірити всі докази в судовому слідстві, оцінити їх належність, допустимість, достовірність і достатність для прийняття законного і обґрунтованого рішення [2, 61]. На думку Ю. К. Орлова, відмежування суду від процесуального спору сторін обвинувачення і захисту, його пасивність при цьому означають відсутність правової відповідальності за результат вирішення кримінальної справи по суті. Суд не повинен обмежуватись роллю безініціативного арбітра, а повинен вжити всіх заходів до встановлення істини, особливо при недостатності чи недоброякісності наданого сторонами доказового матеріалу [3, 19–20]. Як зазначає В. Ю. Шепітько, судова реформа в Україні ставить своєю метою позбавити суд від виконання будь-яких функцій обвинувачення. Суд повинен вислухати думки сторін (державного обвинувачення і захисту), про доведеність обвинувачення, перевірити наявні у справі докази [4, 120].

Згідно з ч.ч. 3, 4 ст. 299 КПК суд вправі, якщо проти цього не заперечують учасники судового розгляду, визнати недоцільним дослідження доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспоруються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють підсудний та інші учасники судового розгляду зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності та істинності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оспорювати ці фактичні обставини справи та розмір цивільного позову в апеляційному порядку.

У випадках, коли підсудний обвинувачується у вчиненні декількох злочинів чи декількох епізодів злочинної діяльності, що мають загальну кваліфікацію, також можлива відмова від дослідження доказів щодо окремих злочинів чи окремих епізодів, обставини стосовно вчинення яких учасники судового розгляду не оспорують. При цьому під поняттям «тих фактичних обставин справи та розміру цивільного позову, які ніким не оспоруються», на нашу думку, слід розуміти фактичні обста-

У статті досліджується роль суду як суб'єкта доказування у разі застосування спрощеного порядку судового слідства.

Ключові слова: суд, доказування, спрощений порядок, судове слідство, фактичні обставини справи, підсудний

вини вчиненого підсудним, форму вини, мотиви вчиненого діяння, юридичну кваліфікацію злочину, характер та розмір завданої діянням шкоди.

Запроваджений не так давно до вітчизняного кримінального судочинства інститут спрощеного судового слідства сьогодні викликає чимало зауважень. Критикуючи застосування ст. 299 КПК, В. О. Попелюшко наводить такі аргументи:

- обов'язкові предмети дослідження – законність та обґрунтованість притягнення особи до кримінальної відповідальності, законність дізнання та досудового слідства – загалом за спрощеного порядку судового слідства залишаються поза увагою;
- спрощений порядок здійснення правосуддя практично виключає такий його компонент, як доказування дійсних фактичних обставин справи, оскільки вирок тоді ґрунтується лише на визнанні підсудним своєї вини. Суд при цьому виявляє необ'єктивність і упередженість та відступає від такого принципу демократичного правосуддя, як презумпція невинуватості, коли «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вина не буде доказано в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» (ст. 62 Конституції України);
- волевиявлення підсудного та інших учасників судового розгляду щодо обсягу досліджуваних під час спрощеного судового слідства доказів навряд чи можна вважати істотним елементом диспозитивності, тобто компонентом свободи у наданні доказів, дослідженні та доведенні їх переконливості перед судом (ст. 16-1 КПК). Річ у тім, що диспозитивність передбачає обов'язковість волевиявлення сторін для суду [5, 111–112].

Не погоджуючись з такою позицією, Т. М. Марітчак зазначає, що насправді при визнанні недоцільним досліджувати докази стосовно тих фактичних обставин справи, що визнаються всіма учасниками процесу, принципи демократичного правосуддя – гласність, змагальність і диспозитивність, всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин справи – не порушуються. Відмова всіх учасників процесу від дослідження в судовому засіданні фактичних обставин справи свідчить про те, що серед них немає спору щодо зазначених обставин, досудове слідство проведено всебічно, повно й об'єктивно та його результати не оспоруються [6, 42].

Для правильного розуміння суті змін, які були запроваджені в КПК Законом від 21 червня 2001 р. № 2533-III «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу України щодо визначення обсягу доказів стосовно тих фактичних обставин справи та розміру вимог цивільного позову, які ніким не оспоруються», варто проаналізувати кримінально-процесуальне законодавство деяких зарубіжних країн, що стало орієнтиром для запровадження цього інституту у вітчизняне законодавство.

В епоху формування новітнього англійського

кримінального процесу єдиною формою здійснення правосуддя був судовий розгляд за участю присяжних засідателів, який в Англії і досі називається «класичним провадженням». Суди присяжних збиралися на засідання періодично, що створювало певні труднощі: затримувався розгляд багатьох, часто нескладних кримінальних справ. Тому наприкінці XIV ст. мировим суддям (сучасна назва – магістрати), котрі тільки готували справи для розгляду в суді присяжних, було надано право самостійно розглядати окремі категорії справ по суті. Так виникло «сумарне провадження», тобто спрощена процедура судового розгляду кримінальних справ, яка є альтернативою складному «класичному провадженню» [7, 239–240]. Спочатку це було особливе провадження, як виняток із загального правила, тому законодавець обмежив коло справ, що були підсудні магістратам і розглядалися за спрощеним порядком: як правило, стосовно діянь, за які призначалося покарання не суворіше, ніж, наприклад, громадські роботи на певний строк, умовне засудження із встановленням нагляду, штраф до 5 тис. фунтів або позбавлення волі до 6 місяців (за сукупністю злочинів – до 12 місяців) [8, 138].

Таке положення чинне і донині, а за спрощеним порядком у Великій Британії розглядається більша частина кримінальних справ. Крім того, в англійському кримінальному процесі, на відміну від українського, факт визнання обвинуваченим своєї вини (за класичної процедури) виключає можливість розгляду справи за участю присяжних. У цьому разі суд визнає обвинуваченого винним без перевірки і оцінки зібраних обвинувальних доказів.

Винятком є ситуація, коли у судді виникають обґрунтовані сумніви щодо свідомого і добровільного визнання обвинуваченим своєї вини. Якщо підсудний визнає себе винним, то подальше провадження пов'язане лише з призначенням покарання, що займає 15–30 хвилин (судове слідство не проводиться, оскільки немає спору стосовно обвинувачення). Підсудні визнають свою вину у 80–90 % кримінальних справ, які розглядають магістрати, що істотно полегшує завдання останніх. Якщо ж підсудний заперечує свою вину у вчиненні злочину, то судовий розгляд провадиться у повному обсязі і, як правило, триває протягом трьох судових засідань [8, 136].

Процедура спрощеного судового слідства передбачена і в кримінально-процесуальному законодавстві США. Вона була закріплена у 1980 р. в Правилах судового провадження федеральними магістратами справ про менш небезпечні злочини. Умови передання цих справ на розгляд магістратів регламентуються правилами, визначеними федеральними районними судами. Однак у будь-якому випадку необхідна письмова згода обвинуваченого на спрощений порядок розгляду справи щодо нього. У ході такого розгляду приймається рішення про винність особи і міру покарання. Підстави прийняття рішення не мотивуються і дуже стисло фіксуються у протоколі. На практиці розгляд справи зводиться лише до уточ-

нення прізвища та імені обвинуваченого та визначення йому міри покарання. Особа, котра визнала себе винною у вчиненні злочину, таким чином позбавляється права на заперечення фактичних обставин справи і може оскаржувати лише неправильне застосування щодо неї кримінального та кримінально-процесуального закону [9, 24; 8, 278; 10, 89; 11, 116].

Як зазначають М. В. Джига та С. М. Стахівський, застосування спрощеного порядку провадження у кримінальних справах буде доцільним у практичному плані, якщо воно: сприятиме зміцненню законності в державі; скорочуватиме час з моменту вчинення злочину до застосування покарання до винного; повністю забезпечуватиме реалізацію прав і обов'язків особам, що беруть в ньому участь; не порушуватиме єдності порядку кримінального судочинства; буде спрямоване на вирішення завдань, що стоять перед органами, які ведуть боротьбу зі злочинністю [12, 137].

На думку В. Стулова та В. Щолкіна, спрощений порядок судового розгляду не варто застосовувати: 1) у справах щодо неповнолітніх та осіб, які через свої фізичні чи психічні вади, похилий вік повною мірою не можуть реалізувати своє право на захист від обвинувачення; 2) у разі, коли санкція злочину передбачає застосування покарання у виді довічного позбавлення волі; 3) у справах, де матеріали щодо однієї або декількох осіб, які заперечують свою вину, виділено в окреме провадження; 4) у справах, матеріали яких містять дані про можливість застосування до підозрюваних, обвинувачених чи підсудних непроцесуальних заходів впливу [13, 68].

В. Л. Льовкін пропонує заборонити проведення скороченого судового слідства, якщо в матеріалах досудового слідства є дані про застосування до підозрюваних, обвинувачених, підсудних непроцесуальних заходів впливу, а не про «можливість» їх застосування [14, 89]. Л. Сокира також пропонує не застосовувати спрощений порядок судового розгляду, якщо в матеріалах є докази, які ставлять під сумнів кваліфікацію діяння підсудного, правильність встановлення обставин, що підлягають доказуванню, та якщо в справі є докази, здобуті незаконним шляхом [15, 37].

З погляду О. В. Победкіна, диференціація кримінального судочинства потрібна швидше за рахунок скорочення, спрощення досудового провадження і лише з окремих видів злочинів [16, 63]. Л. М. Лобойко вважає, що спрощення у провадженні судового слідства, яке полягає в обмеженні дослідження доказів у справі, у кримінальному процесі змішаної форми за умови, коли Україна лише буде правову державу, призведе до загрози наближення форми процесу не до змагальної, а навпаки, до інквізиційної, за якої суд може перетворитися на «штампувальника» обвинувачень, висунутих органами досудового слідства і прокуратури [17, 250].

На нашу думку, право ініціювати застосування спрощеного порядку судового розгляду кримінальних справ доцільно надати підсудному та

його захиснику, оскільки, це, по-перше, сприятиме подальшій реалізації принципу змагальності, з позицій якого суд повинен бути пасивним у доказуванні, а по-друге, служитиме додатковою гарантією забезпечення та захисту прав і законних інтересів підсудного.

При цьому, на наш погляд, взагалі є неприпустимим недотримання при прийнятті відповідного рішення будь-якої з обов'язкових умов застосування положень ч. 3 ст. 299 КПК, про які зазначалось вище. Звернімося до прикладу. Ухвалою від 12 лютого 2008 р. колегія суддів Судової палати Верховного Суду України вирок Білозерського районного суду Херсонської області від 26 липня 2007 р. у частині засудження Б. за ч. 2 ст. 317 КК та вирок Апеляційного суду Херсонської області від 9 жовтня 2007 р. скасувала, а справу в цій частині направила на новий судовий розгляд у суд першої інстанції за таких підстав.

Як вбачається із матеріалів справи, суд першої інстанції, визначаючи обсяг доказів, що підлягають дослідженню, погодився з пропозицією прокурора про недоцільність дослідження доказів, зокрема щодо тих обставин, які стосувалися пред'явленого Б. обвинувачення за ч. 2 ст. 317 КК. Проте із показань засудженого Б. зрозуміло, що він не визнав себе винуватим у злочині, стверджуючи, що не надавав нікому свого житла для вживання наркотичного засобу, а разом із М. та Л. вживав його за місцем проживання останнього. Суд першої інстанції не взяв до уваги зазначених показань Б. Не досліджуючи інших доказів в оспорюваній частині обвинувачення, суд вказав у мотивувальній частині вироку на повне визнання засудженим своєї вини та навів показання Б., які суперечать його ж показанням, викладеним у протоколі судового засідання. За таких обставин колегія суддів визнала, що районний суд при розгляді справи у частині пред'явленого засудженому обвинувачення за ч. 2 ст. 317 КК порушив вимоги ст. 299 КПК, що перешкодило йому постановити законне та обґрунтоване рішення [18].

Зважаючи на інтелектуальні, психологічні та інші особливості підсудних чи інших учасників процесу, судді особливо виважено повинні підходити до з'ясування правильності розуміння ними змісту фактичних обставин, які ніким не оспорювались, та відсутності сумнівів у добровільності та істинності їх позицій. Спочатку головуючий має роз'яснити сутність такого спрощеного порядку та правові наслідки його застосування, після чого слід з'ясувати у ініціатора клопотання за ч. 3 ст. 299 КПК, які конкретні докази він не оспорує та пропонує визнати недоцільним досліджувати. Надалі, шляхом опитування, від кожного з учасників процесу слід отримати відповіді: чи не оспорують вони ці конкретні обставини та зібрані на їх підтвердження докази; чи згодні вони із заявленим клопотанням; чи правильно вони розуміють зміст цих фактичних обставин; чи відсутній на цих осіб при їх волевиявленні будь який тиск, погрози, чи не застосовувалось

при цьому насильство; чи не помиляються вони при висловленні своєї позиції та чи усвідомлюють характер такого клопотання і наслідки його задоволення у вигляді неможливості згодом оспорити ці фактичні обставини в апеляційному порядку. І тільки всебічно переконавшись у тому, що повністю додержано зазначені вище вимоги, суддя може прийняти рішення про застосування положень ч. 3 ст. 299 КПК, що обов'язково має зазначатись у протоколі судового засідання.

У випадку, коли фактичні обставини справи підсудним та іншими учасниками судового розгляду не оспорується, але підсудним повністю чи частково заперечується цивільний позов і його розмір, суд, на наш погляд, може застосувати особливий (спрощений) порядок дослідження доказів лише щодо тих обставин, які обґрунтовують обвинувачення та його підтвердження зібраними у справі доказами. Дослідження ж інших доказів щодо обставин доведеності підстав і розміру цивільного позову, заявленого в кримінальному

процесі, безумовно повинно бути здійснено у загальному порядку.

На нашу думку, насамперед суд повинен обов'язково перевірити відповідність зізнання об'єктивним обставинам справи, в яких закріплені найважливіші докази. Водночас варто було б і обмежити коло справ, у яких можна застосувати спрощений порядок судового розгляду, а саме – заборонити скорочення судового слідства:

- 1) при обвинуваченні у вчиненні тяжких і особливо тяжких злочинів;
- 2) у справах, де матеріали щодо однієї або декількох осіб, які заперечують свою вину, виділено в окреме провадження;
- 3) у справах щодо неповнолітніх підсудних та осіб, які через свої фізичні вади не можуть повною мірою реалізувати свої процесуальні права;
- 4) у всіх інших випадках, коли у суду виникає сумнів у добровільності та істинності позиції обвинуваченого.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Стахівський С. М.* Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / С. М. Стахівський. – К., 2005. – 272 с.
2. *Ковтун Н. Н.* О роли суда в доказывании по уголовным делам в свете конституционного принципа состязательности процесса / Н. Н. Ковтун // Государство и право. – 1998. – № 6. – С. 60-63.
3. *Орлов Ю. К.* Основы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М., 2000. – 218 с.
4. *Шепитько В. Ю.* Криміналістика: [курс лекцій] / В. Ю. Шепитько. – Х. : Одиссей, 2003. – 352 с.
5. *Попелюшко В. О.* Судовий розгляд кримінальної справи : навч. посібн. / В. О. Попелюшко. – Острог, 2003. – 195 с.
6. *Марітчак Т. М.* Проблеми визначення обсягу доказів, що підлягають дослідженню / Т. М. Марітчак // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 40-44.
7. *Полянский Н. Н.* Уголовное право и уголовный суд Англии / Н. Н. Полянский. – М. : Юрид. лит., 1969. – 399 с.
8. *Молдован А. В.* Кримінальний процес: Україна, ФРН, Франція, Англія, США : [навч. посібн.] / А. В. Молдован // М-во освіти і науки України. Нац. авіаційний ун-т. – К. : ЦНВ, 2005. – 349 с.
9. *Ковалев В. А.* Органы расследования и судебная система США : учеб. пособ. / В. А. Ковалев, С. Г. Чадаев // Всесоюз. юрид. заоч. ин-т. – М., 1989. – 54 с.
10. *Николайчик В. М.* Уголовный процесс США / В. М. Николайчик // АН СССР. Ин-т США и Канады. – М. : Наука, 1981. – 224 с.
11. *Уайнреб Ллойд Л.* Отказ в правосудии: Уголовный процесс в США // общ. ред. В. М. Николайчика. – М. : Юрид. лит., 1985. – 191 с.
12. *Джигя М. В.* Провадження дізнання в Україні : навч.-практ. посібн. / М. В. Джигя, О. В. Баулін, С. І. Лук'янець, С. М. Стахівський. – К. : МВС України, 1999. – 156 с.
13. *Щолкін В.* Визнання вини підсудним як спосіб спрощення кримінального процесу: “за” і “проти” / В. Щолкін, О. Стулов // Вісник прокуратури. – 2002. – № 11. – С. 66-70.
14. *Льовкін В. Л.* Зізнання обвинуваченого у вчиненні злочину і спрощений порядок судового розгляду / В. Л. Льовкін // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2004. – № 6. – С. 84-91.
15. *Сокира Л.* Скорочений порядок судового розгляду кримінальних справ / Л. Сокира // Вісник прокуратури. – 2002. – № 4. – С. 35-39.
16. *Победкин А. В.* Некоторые вопросы собирания доказательств по новому уголовно-процессуальному законодательству России / А. В. Победкин // Государство и право. – 2003. – № 1. – С. 57-64.
17. *Лобойко Л. М.* Допустимість спрощення порядку судового розгляду справи у кримінальному процесі змішаної форми / Л. М. Лобойко // Судова реформа в Україні: проблеми і перспективи : матеріали наук.-практ. конф. (18-19 квітня 2002 р., м. Харків) / ред. кол. В. В. Сташис (гол. ред.) та ін. – К. ; Х. : Юрінком Інтер, 2002. – С. 248-250.
18. Ухвала колегії суддів Судової палати Верховного Суду України від 12 лютого 2008 р. // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 7.

Рыбалка А. В. Суд как субъект доказывания в случае применения упрощенного порядка судебного следствия

В статье исследуется роль суда как субъекта доказывания в случаях применения упрощенного порядка судебного следствия.

Ключевые слова: суд, доказывание, упрощенный порядок, судебное следствие, фактические обстоятельства дела, подсудимый

Rybalka Oleksandr. The Court, as the subject of proof in case of simplified procedure for trial

The article examines the role of the court, as a subject of proof in case of simplified procedure for trial.

Key words: court, proof, simplified procedure, judicial inquiry, factual circumstances of the case, defendant